

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิด พัฒนาการและหลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษารูปแบบ ตัวชี้วัด และกระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวในสังคมไทย (๓) เพื่อเสนอรูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวไทยเชิงพุทธบูรณาการ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า

๑) แนวคิด พัฒนาการและหลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนามีดังนี้

๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว

ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันทั้งบิดา มารดา บุตรหรือบุตรบุญธรรม ซึ่งมาจากสายสัมพันธ์ทางสายเลือดโดยตรง หรือจากกฎหมายและเงื่อนไขทางสังคมซึ่งใช้ชีวิตร่วมกัน โดยมีความผูกพันในฐานะที่เป็นสามีภรรยาและบุตร หรือเป็นพี่น้องกันอาจจะอยู่หลังคาเดียวกันหรือไม่อยู่ร่วมหลังคาเดียวกันแต่สมาชิกในครอบครัวต่างมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยมีบทบาทสำคัญ ๒ บทบาท คือ (๑) บทบาทตรง ได้แก่ ให้กำเนิดสมาชิกในครอบครัว การเลี้ยงดู การอบรมสั่งสอน การจัดการอาชีพและการให้ความปลอดภัยให้แก่สมาชิกในครอบครัว (๒) บทบาทรอง ได้แก่ เป็นหน่วยทางเศรษฐกิจ ควบคุมพฤติกรรมของสังคม ให้การสังเคราะห์แก่คนชรา บ่มเพาะระบอบประชาธิปไตยให้กับสมาชิกในครอบครัว และครอบครัวโดยภาพรวมมีอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) ครอบครัวขยาย เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยวและญาติพี่น้อง เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ป้า ลุง อา เป็นต้น อาจอยู่ในบ้านหลังเดียวกันหรือเขตบ้านเดียวกัน โดยอาจจะปลูกบ้านอยู่ใกล้เคียงกัน (๒) ครอบครัวเดี่ยว เป็นครอบครัวที่พ่อแม่ลูกซึ่งมีที่อยู่อาศัยตามลำพังตนเอง หาเลี้ยงครอบครัวด้วยตนเอง ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ รูปแบบ คือ (ก) ครอบครัวเดี่ยวชายเป็นหัวหน้าครอบครัว และ(ข) ครอบครัวเดี่ยว ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครอบครัว โดยแนวคิดเกี่ยวกับครอบครัวในทัศนะของชาวตะวันตกกล่าวว่า ต้องเป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยบิดา มารดา และบุตรที่มีความสัมพันธ์ทางกายและทางด้านจิตใจ ซึ่งมีอุดมการณ์และเป้าหมายชีวิตร่วมกันในทางพระพุทธศาสนา ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับครอบครัวในทัศนะชาวตะวันตกกล่าวว่า ครอบครัวที่ดีต้องเป็นครอบครัวที่มีเป้าหมายชัดเจนและเป็นต้นแบบที่ดีให้กับลูกได้ เพราะในระหว่างการเดินทางอาจหลุดนอกเส้นทางแต่หากเป้าหมายชัดเจนก็สามารถวกกลับเข้าสู่เส้นทางเดิมได้และบรรลุเป้าหมายในที่สุด ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของครอบครัวว่า หมายถึงการมีเสถียรภาพ มีความสมดุล มีความยั่งยืนและยืนยาวโดยเฉพาะความมั่นคงด้านพื้นฐานของมนุษย์ ๕ ประการ คือ ความมั่นคงด้านสุขภาพ ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางสังคม ความมั่นคงทางการเมืองการปกครอง และความมั่นคงด้านทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยดำเนินชีวิตบนพื้นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงและมีหลักประกันความมั่นคงของครอบครัวการได้รับการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตจากสังคม

๑.๒ วิวัฒนาการการสร้างครอบครัว

การอุบัติขึ้นของมนุษย์ครั้งแรกที่ปรากฏในอัครัญญสูตรมีอยู่ ๒ นัย ก็คือ (๑) การอุบัติมา จากพรหมชั้นอาภัสพรหมที่ลงกินจวันดิน ตัดใจในรสชาดทำให้ร่างกายที่ละเอียดเป็นกายทิพย์นั้น กลีบกลายเป็นกายหยาบพร้อมกับปรากฏให้เห็นซึ่งเพศนิมิตซึ่งกันและกัน (๒) การอุบัติเกิดขึ้นของ มนุษย์เกิดจากการต้องการทางเพศอันเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์หรือสัตว์ที่มีกิเลส และมีการสมสู่ กันเหมือนมนุษย์ทั่วไปอย่างทุกวันนี้ โดยเริ่มต้นในการสร้างครอบครัวด้วยการมีเพศสัมพันธ์เพราะ ความกำหนดพอใจในกามคุณ ๕ หรือกามารมณ์ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เริ่มแรกสมสู่กัน ในที่โล่งแจ้งทำให้บางพวกเกิดความรังเกียจ จึงต้องหลบหลีกไปอยู่ในสถานที่ต่างหากและมีการสร้าง ที่กำบังเกิดขึ้นเพื่อปกปิดในช่วงเวลาที่มีเพศสัมพันธ์กันซึ่งมีผลในช่วงระยะเวลาต่อมาามีบุตรเกิดขึ้น จึง เป็นจุดเริ่มต้นการเกิดมาของมนุษย์และการสร้างครอบครัวในเวลาต่อมา หลังจากนั้นการสร้าง ครอบครัวจึงได้มีการพัฒนาอีกรูปแบบหนึ่ง คือ

(๑) เกิดจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นความเชื่อของคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ ประมาณหลังสมัยพระเวทถึงประมาณ ๑๔๓ ปีก่อนพุทธศักราชและในคัมภีร์พฤทธานุสภารณยกะ อุปนิษัทที่ได้บัญญัติให้บุรุษต้องแต่งงานและให้กำเนิดลูกจึงจะเป็นบุรุษที่สมบูรณ์โดยเชื่อว่า บุรุษเป็น เพียงครึ่งหนึ่งยังไม่สมบูรณ์ จนกว่าจะได้รวมเข้ากับภรรยาและให้กำเนิดลูก คัมภีร์พฤทธานุสภารณยก อุปนิษัทเชื่อว่า พระเจ้าสูงสุดได้แบ่งพระองค์ออกเป็นสองส่วน คือ สามีและภรรยา ส่วนคัมภีร์ไถต ตริยพราหมณะเชื่อว่า ขอให้ภรรยารวมกับสามีของเธอโดยการกระทำอันดีเขาทั้งสองถูกเทียมแอก ประดุจวัว เพื่อการบวงสรวง ขอให้คนทั้งสองมีจิตใจอันเดียวกัน และทำลายศัตรูของเขา ขอให้เขา บรรลุแสงสว่างอันเป็นนิรันดร์ในสรวงสวรรค์และ ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ผู้หญิงไม่สามารถ หลุดพ้นได้ด้วยตนเอง แต่จะทำได้โดยผ่านฐานะที่เป็นกึ่งหนึ่งของสามีเท่านั้นโดยความจงรักภักดีต่อ สามีเท่านั้น เป็นการสร้างครอบครัวของมนุษย์ด้วยความประสงค์ของพระเจ้า บุรุษจะเป็นลูกผู้ชายที่ สมบูรณ์ได้จะต้องมีภรรยาและบุตรเท่านั้น ส่วนสตรีก็เช่นเดียวกันจะเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ก็ด้วย การแต่งงานเท่านั้น

(๒) เกิดจากความรักและความใกล้ชิด เป็นการสร้างครอบครัวที่มีจุดเริ่มต้นความพอใจทั้ง สองฝ่ายซึ่งมีที่มาจาก ๒ สาเหตุ คือ (๑) เคยสามีภรรยาในอดีตชาติและปรารถนาที่จะเป็นคู่ชีวิตต่อไป อีก (๒) เกิดจากความใกล้ชิดในภพชาติปัจจุบัน ทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจความรักผูกพันคิดจะ สร้างครอบครัวร่วมกัน แต่ทั้งสองสาเหตุนี้ล้วนเกิดจากแรงขับทางเพศและแรงขับของฮอร์โมนทางเพศ โดยมีกามราคะหรือกามารมณ์ซึ่งเปรียบเหมือนเปลือกตมเป็นตัวกระตุ้นโดยอารมณ์อายตนะภายใน และภายนอกเป็นตัวเชื่อมต่อในการรับรู้อารมณ์ทั้งภายในและภายนอกของชีวิต

๑.๓ หลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา

หลักการดำเนินชีวิตบนเส้นทางสายกลางถือเป็นหลักการเสริมสร้างความมั่นคงของ ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เพราะเป็นการประพฤติปฏิบัติตนตามแนวอริยมรรคมี องค์ ๘ เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติเพื่อนำผู้เดินทางไปสู่เป้าหมายของชีวิตที่สมบูรณ์ ซึ่ง ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติและสัมมาสมาธิ ซึ่งการดำเนินชีวิตในแนวดังกล่าวนี้เป็นการดำเนินด้วยสติสัมปชัญญะเป็น การเข้าใจวิถีชีวิตทางโลกและทางธรรมอย่างถูกต้องตามเป็นจริงตามธรรมชาติ และเมื่อปฏิบัติเช่นนี้

อยู่อย่างสม่ำเสมอจะทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งในทฤษฎีความจริงของชีวิตอย่างแท้จริง คือ หลักอริยสัจ ๔ จนสามารถหลุดพ้นจากสังโยชนทั้งหลายได้เป็นพระอริยบุคคลต่าง ๆ ขึ้นต่าง ๆ ดังกรณีครอบครัวตัวอย่าง อาทิ ครอบครัวนางวิสาขา อนาถปิณฑิกเศรษฐี นายปุนณะเศรษฐี เป็นต้น ซึ่งครอบครัวดังกล่าวสมาชิกในครอบครัวบรรลุนิพพานยังดำรงเพศฆราวาสและปริโภคคามอยู่ เพราะหลักการเสริมสร้างครอบครัวดังกล่าวนำมาซึ่งภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับครอบครัวทั้งภูมิคุ้มกันภายในและภายนอกที่ช่วยส่งเสริมให้ครอบครัวมีความเข้มแข็งมั่นคงมากยิ่งขึ้นไปอีก เนื่องจากผลที่ได้รับนั้นนำมาซึ่งประโยชน์ในโลกนี้โลกหน้าและประโยชน์อย่างยิ่งให้กับตนเอง ครอบครัวและสังคม โดยเฉพาะที่สำคัญประโยชน์ในปัจจุบัน

(๑) ทำให้เกิดความเสมอภาคเกิดขึ้นในสังคม คือ (๑.๑) ความเสมอภาคในเรื่องกฎแห่งกรรมซึ่งให้ผลของการกระทำของบุคคลในสังคมด้วยความยุติธรรมไม่เลือกปฏิบัติ ใครทำเหตุดีผลก็คือความดี ทำเหตุชั่วผลก็คือความชั่วโดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะเมื่อถึงเวลาก็ให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน (๑.๒) ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจเป็นความเสมอภาคเนื่องด้วยสภาพความใกล้เคียงกันในฐานะทางเศรษฐกิจมีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม มิให้ช่องว่างระหว่างชนชั้นทางสังคมมากนักโดยใช้หลักสัมมาอาชีวะ เว้นจากมิฉฉาวนิชชา ๕ ได้แก่ ขายอาวุธ คำขายมนุษย์ คำขายสัตว์เป็นที่ยังมีชีวิต คำขายสุราและของมีเมาและคำขายยาพิษ และ(๑.๓) ความเสมอภาคทางการศึกษา เนื่องด้วยการปฏิบัติในเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ความเสมอภาคทางสังคมทำให้บุคคลไม่เลือกปฏิบัติในการทำความดีนั้นแสดงว่า รู้จักคิดเป็น และการประกอบอาชีพที่สุจริตเป็นสัมมาอาชีวะ เป็นเหตุทำให้เกิดสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ซึ่งอยู่ในองค์มรรคเรื่องศีลสิกขา นับได้ว่าเป็นหลักพื้นฐานในการพัฒนาตนเองเพื่อเข้าสู่ขั้นตอนขององค์มรรคจิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ต่อไปเพราะความเสมอภาคทางการศึกษาไม่มีการเจาะจงเพศอาชีพหรือฐานะทางสังคมแต่อย่างใด

(๒) ทำให้เกิดความปรองดองในครอบครัว คือ (๒.๑) ทำให้เกิดความสามัคคีในครอบครัวและสร้างครอบครัวที่เป็นประชาธิปไตย ทำให้เกิดความพร้อมเพรียงกัน กลมเกลียวรักใคร่หวงใยกัน ร่วมใจกันปฏิบัติหน้าที่และบทบาทของตนเองให้บรรลุผลตามที่ต้องการ (๒.๒) นำมาซึ่งความพลเมืองดีให้กับสังคม ทำให้ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ อยู่ร่วมกันอย่างสันติและมีความสุขความเจริญ (๓) ทำให้เกิดความผาสุกอย่างแท้จริงของการครองเรือน คือ ความสุข ๔ อย่าง ได้แก่ ความสุขเกิดจากการมีทรัพย์สินเพียงพอต่อความต้องการ และทรัพย์สินที่ได้มานั้นสามารถยังความสุขอันชอบธรรมให้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาที่ต้องการประกอบกับไม่เป็นหนี้สินใคร ๆ ให้ต้องทุกข์กายทุกข์ใจ สูดทำนุบำรุงซึ่งการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งต่อตนเองและคนอื่นตามสมควรแก่สถานภาพของตน ๆ

๒) รูปแบบ ตัวชี้วัด และกระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวในสังคมไทยมีดังนี้

๒.๑ รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวในสังคมไทย

๒.๑.๑ รูปแบบของครอบครัวในอดีต

ครอบครัวในสังคมไทยอดีตมี ๒ รูปแบบ คือ (๑) รูปแบบของครอบครัวชั้นสูง (๒) รูปแบบครอบครัวชั้นล่าง โดยรูปแบบของครอบครัวชั้นสูงเป็นรูปแบบสังคมที่นับญาติแบบสายคู่ ส่วนรูปแบบของครอบครัวชนชั้นล่างเป็น “รูปแบบครอบครัวขยายและครอบครัวเดี่ยว” การแต่งงานของสังคมไทยในอดีตมักเป็นไปในลักษณะที่ผู้ชายแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิงโดยจะมีการทดสอบการทำงาน

ความขยันหมั่นเพียรของผู้เป็นลูกเขยชักระยะหนึ่ง โดยมีกฎหมายกฎหมายตราสามดวงเป็นหลัก ทำให้รูปแบบของครอบครัวในช่วงต้น ๆ เป็นไปในลักษณะบิดามารดามีสิทธิขายบุตรแก่ผู้อื่น สามีมียุทธิตายภรรยา และนายมีสิทธิขายทาสในครอบครอง การซื้อขายต้องมีหนังสือที่เรียกว่า “สารกรรมธรรม” ที่ระบุชื่อผู้ขาย นายประกัน นายเงินคนใหม่ และตัวทาส การแต่งงานของผู้หญิงนั้นพ่อแม่คาดหวังลูกสาวเมื่อถึงวัยจะออกเรือนวิชาการการบ้านการเรือนที่ได้รับการเรียนรู้ตั้งแต่เด็กนั้นเพื่อจะได้นำมาใช้เมื่อเป็นแม่เรือนหลังแต่งงานไปแล้ว แม้ว่าผู้หญิงเมื่อยังโสดสามารถเลือกคู่ครองที่ตนเองพอใจได้ แต่พ่อแม่เท่านั้นที่จะเป็นผู้ให้สิทธิการแต่งงานความสัมพันธ์ของสามีภรรยา ได้ระบุถึงเงื่อนไขในการสู่ขอหญิงสาว โดยการได้รับความยินยอมจากบิดามารดาของหญิงด้วยเหตุนี้แม้สตรีจะโสดสามารถเลือกคู่ครองเองได้ แต่การตกลงที่จะให้มีการแต่งงานระหว่างหนุ่มสาวขึ้นได้นั้นขึ้นอยู่กับสิทธิในการพิจารณาของบิดามารดาฝ่ายหญิงที่จะยินยอมให้มีการแต่งงานหรือไม่

ถึงกระนั้นก็ตาม สถานภาพของชนชั้นสูงและชนชั้นล่างแตกต่างกัน กล่าวคือ บทบาทและสถานภาพผู้หญิงและผู้ชายกลุ่มชนชั้นสูง ลักษณะการปกครองชายผู้เป็นสามีเป็นใหญ่และมีอำนาจสิทธิขาดในครอบครัว ในด้านหน้าที่ความรับผิดชอบการงาน ชายชั้นสูงส่วนใหญ่มีบทบาทรับผิดชอบการงานราชการรับใช้รัฐหรืองานทางศาสนา ส่วนผู้หญิงจะเป็นผู้รับผิดชอบงานภายในบ้านเป็นผู้ถูกปกครอง ที่มีการอบรมที่ดีและมีความเชื่อศรัทธาการคาดหวังของกลุ่มชนชั้นสูงต่อสถานภาพและบทบาทของผู้ชายอยู่การทำงานราชการแม้ว่าการเป็นขุนนางหรือทหารจะไม่ได้รับเงินเดือน แต่ยศและศักดินาที่ได้รับเป็นที่มาแห่งการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ผู้หญิงชนชั้นล่างมีหน้าที่และบทบาทการงานทั้งในบ้านและนอกบ้านซึ่งเป็นงานที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจของครอบครัวเป็นสำคัญด้วยปัจจัยทางสังคม คือ การที่ชายถูกเกณฑ์ หญิงชั้นล่างเหล่านี้ถูกคาดหวังจากครอบครัวและสังคมในลักษณะที่แตกต่างไปจากหญิงชั้นสูง และด้วยหน้าที่และภาระครอบครัว เมื่อเปรียบเทียบกับหน้าที่สิทธิ และอำนาจใน ครอบครัวของผู้หญิงในชนชั้นผู้ปกครองหญิงชนชั้นล่างเหล่านี้ จะมีสิทธิและอำนาจที่มากกว่าหญิงชนชั้นสูงเนื่องด้วยภาระทางสังคมของชายชั้นไพร่และทาสที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานออกจากถิ่นไปรับใช้หลวง ทำให้ผู้หญิงเป็นผู้รับผิดชอบในกิจการงานบ้านและการหาเลี้ยงครอบครัว เนื่องด้วยความเป็นอยู่ของครอบครัวแต่ละครอบครัวอยู่ภายใต้บริบททางสังคมแนวความคิดความเชื่อที่มีพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องศีลธรรมในแต่ละยุคสมัย

๒.๑.๒ รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวในอดีต

(๑) รูปแบบภายในครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายโดยมีสมาชิกในครอบครัวหลายช่วงอายุอย่างน้อย ๓ รุ่น คือ (๑) รุ่นปู่ย่า ตายาย (๒) รุ่นพ่อแม่ (๓) รุ่นลูก เป็นครอบครัวที่มีความร่วมมือในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ การศึกษา การอบรมเลี้ยงดู การปลูกฝังจริยธรรมคุณธรรม โดยมีผู้อาวุโสคือปู่ย่า ตายาย เป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลือในเครือญาติในสภาวะวิกฤตต่าง ๆ ของครอบครัว เพราะทุกคนจะให้ความเคารพเชื่อฟังในฐานะเป็นผู้ใหญ่และเป็นผู้ชี้ขาดทำให้โอกาสที่สมาชิกในครอบครัวไปเกรหรือประพฤติตนนอกกฎจึงมีเปอร์เซ็นต์ อีกทั้งบุตรหลานจะได้เรียนรู้เรื่องความประพฤติ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ จึงก่อให้เกิดการหล่อหลอมด้วยความรักความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความเคารพที่มีต่อกันต่อสมาชิกในครอบครัว

(๒) รูปแบบชุมชนหรือสังคม ในอดีตวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน อีกทั้งวัดยังใช้วัดเป็นสถานที่พบปะสังสรรค์ และทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ทำให้ชีวิต

ของประชาชนจึงผูกพันกับหลักความเชื่อทางศาสนา เนื่องจากชุมชนมีจริยธรรมทางสังคม มีชีวิตที่ราบรื่นสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในครอบครัวและชุมชนหรือสังคม ก่อให้เกิดการฝังรากลึกอยู่ในจิตใจจนกลายเป็นนิสัยของคนไทย

(๓) นโยบายของรัฐ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ได้วางรากฐานแนวความคิดเรื่องศีล ๕ กฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด โดยแทรกเข้าไปในกฎหมายและวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นไปเพื่อให้บ้านกับวัดใกล้ชิดกันทำให้ง่ายต่อการปกครองบ้านเมือง จนกระทั่งถึงยุคสมัยรัชกาลที่ ๖ รัชกาลนี้ถึงแม้จะประยุต์กับทหารเสือป่าแต่ก็เพื่อใช้กับการบริหารปกครองบ้านเมือง ถึงกระนั้นก็ยังมุ่งเน้นไปที่สถาบันครอบครัวเป็นหลัก เป็นผลทำให้บ้าน (สมาชิกในครอบครัว) วัด (ผู้นำชุมชน) วัง (พระมหากษัตริย์) มีความผูกพันเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน อีกทั้งพสกนิกรต่างให้ความเคารพนับถือประมุขของตนที่สำคัญซึ่งมีพระสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนนั้น ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนทำให้สมาชิกในครอบครัวได้ใกล้ชิดพุทธศาสนาเพราะได้ซึมซับหลักคำสอน ในการช่วยขัดเกลาหล่อหลอมจิตใจของคนในสังคมให้มีความอ่อนโยน เมตตา เอื้ออาทร โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องศีลนั้นทำให้คนในยุคนั้นละอายชั่ว กลัวบาปกลัวกรรมที่จะส่งผลให้ตนเองและครอบครัวและประเทศชาติต้องประสบกับปัญหาตามมาอันเป็นผลจากนโยบายของผู้บริหารปกครองประเทศนั่นเอง

๒.๒ รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวสังคมไทยในปัจจุบัน

๒.๒.๑ รูปแบบครอบครัวในสังคมปัจจุบัน

จากบริบททางสังคมการเมืองการปกครองที่เปลี่ยนแปลง ตลอดทั้งคตินิยมเชื่อเกี่ยวกับกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดมีผลต่อรูปแบบครอบครัวไทยในสังคมไทยปัจจุบัน ทำให้รูปแบบของครอบครัวไทยเปลี่ยนแปลงไปโดยมีลักษณะ “รูปแบบครอบครัวเดี่ยว” ที่มีเพียงสองรุ่นและสองรุ่นที่ขาดห่วงที่มีแม่และลูกหรือพ่อและลูกเป็นพ่อเลี้ยงเดี่ยวหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว และที่ยิ่งไปกว่านั้นสองรุ่นที่ห่วงกลาง คือ ยายกับหลานหรือย่ากับหลานโดยไม่มีพ่อหรือแม่ เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคมและบทบาทของผู้หญิงไปในเชิงก้าวหน้าตามบริบทของสังคมยุคโลกาภิวัตน์ ถึงแม้ว่าจะมีหลายบทบาทของผู้หญิงเปลี่ยนแปลงไป แต่บทบาทการเป็นแม่ การดูแลบ้าน ดูแลสมาชิกในครอบครัวยังเป็นหน้าที่หลัก ทำให้หน้าที่ภายในบ้านก็ยังเป็นพื้นที่ของผู้หญิง แต่ผู้ชายยังผูกขาดอำนาจในส่วนพื้นที่ของผู้หญิงอยู่เช่นเดิม ถึงแม้ว่า ในทางนิติบัญญัติ กฎหมายไทยได้คืนสิทธิความเสมอภาคให้กับสตรีในเรื่องหลัก ๆ ที่ขัดต่ออนุสัญญาว่าด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบเกือบหมดแล้ว แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ บทบาทที่ก้าวหน้าหลังของผู้หญิงยุค ๒๕๕๑ เป็นต้นมา คือ เพศหญิงยังคงถูกเอารัดเอาเปรียบ กดขี่ทางเพศ การข่มเหง ล่วงละเมิดจากสังคมไทยที่เพศชายเป็นใหญ่ ในระบบปิตาธิปไตยในปัจจุบันดูเหมือนผู้หญิงจะมีบทบาท มีความสามารถได้เท่าเทียมเพศชาย แต่ผู้ชายก็ยังใช้อำนาจเหนือผู้หญิงถึงแม้กฎหมายระบุไว้ชัดเจนเรื่องสิทธิและความเท่าเทียมกันทางกฎหมายก็ตาม

๒.๓ รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวในปัจจุบัน

(๑) รูปแบบภายในครอบครัว เป็นครอบครัวเดี่ยวประกอบด้วยพ่อแม่และลูก หรือครอบครัวพ่อเลี้ยงเดี่ยว แม่เลี้ยงเดี่ยว โดยไม่มีผู้สูงอายุหรือผู้อาวุโสอยู่ร่วมภายในครอบครัวด้วย เนื่องด้วยภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้สามีภรรยาต้องช่วยกันหาเลี้ยงครอบครัวด้วยกัน ทำให้เวลาที่จะปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวน้อยลง แต่ครอบครัวที่สามารถผ่านพ้นวิกฤตต่าง ๆ

จากกรณีตัวอย่างได้ในยุคนี้ ส่วนใหญ่มาจากการเคารพนับถือจากบุคคลภายนอกที่เป็นครูบาอาจารย์ และผู้ทรงศีล ซึ่งแตกต่างจากครอบครัวสังคมไทยในอดีตอย่างสิ้นเชิง

(๒) รูปแบบชุมชนหรือสังคม เป็นหน้าที่ของกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐเข้ามามีบทบาทแทนในระดับท้องถิ่น มีอำนาจหน้าที่จัดทำแผนครอบครัวเข้มแข็ง โดยชุมชนเป็นตัวเสริมสร้างครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง เป็นแผนงานด้านครอบครัวที่ชุมชนกำหนดขึ้นด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของครอบครัวในชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัวและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัวให้ดีขึ้น โดยกำหนดเป็นกิจกรรมในลักษณะการเฝ้าระวัง การป้องกัน การแก้ไข การส่งเสริมและพัฒนาที่ครอบครัวสามารถนำไปปรับใช้หรือเข้ามามีส่วนร่วมได้ และมีความสอดคล้องกับความต้องการของครอบครัวและบริบทของชุมชน ในด้านกฎหมายได้มีพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. ๒๕๕๐ มาบังคับใช้โดยสาระในพระราชบัญญัติฯ ฉบับนี้ได้ระบุไว้ชัดเจนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือครอบครัวที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ถึงแม้จะไม่ใช้ครอบครัวหรือเครือญาติของตนเอง เพื่อให้ชุมชนนั้น ๆ มีความเข้มแข็งโดยให้ทุกคนที่ได้พบเห็นจะต้องช่วยกันสร้างจิตสำนึกทางสังคมให้เกิดขึ้น และต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบและช่วยกันแก้ปัญหาดังกล่าวภายในครอบครัวในชุมชนของตนเอง

(๑) นโยบายของรัฐบาล รัฐบาลได้กำหนดแผนนโยบายและยุทธศาสตร์ เกี่ยวกับครอบครัวเพื่อพัฒนาคน ให้สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา รวมทั้งเสริมสร้างสังคมให้เข้มแข็งและยั่งยืน เพื่อให้ประเทศไทย เป็นสังคมคุณภาพ สังคมคุณธรรม และสังคมที่สมดุล จึงได้มีการขับเคลื่อนโครงการครอบครัวร่วมเย็นและสายใยรักแห่งครอบครัวภายใต้แผนนโยบายและยุทธศาสตร์ และโครงการต่าง ๆ เกี่ยวกับการเสริมสร้างครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง มั่นคง อีกทั้งจัดวันแห่งครอบครัวประจำปี พร้อมทั้งประกาศให้วันที่ ๑๓ เมษายน และ ๑๔ เมษายนทุกปีเป็นวันครอบครัวและวันผู้สูงอายุ โดยมีกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นผู้รับผิดชอบ

๒.๒) ตัวชี้วัด

ตัวชี้วัดความมั่นคงของครอบครัวในสังคมในที่นี้ มีอยู่ด้วยกัน ๔ องค์ประกอบ

(๑) สัมพันธภาพในครอบครัว ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ชี้วัดให้เห็นถึงความสัมพันธภาพอันดีระหว่างสมาชิกในครอบครัวที่จะก่อให้เกิดความรักความผูกพัน ได้แก่ (๑) การใช้เวลาในการทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว ด้วยการรับประทานอาหารร่วมกัน ทำงานบ้าน ออกกำลังกายหรือการร่วมกิจกรรมร่วมกันทางศาสนา เป็นต้น (๒) การพูดคุยปรึกษาหารือและตัดสินใจเรื่องสำคัญของสมาชิกในครอบครัวเมื่ออยู่ในบ้าน ด้วยการใช้โทรศัพท์ เป็นต้น (๓) การแสดงด้วยความรักความเอื้ออาทรกันของสมาชิกในครอบครัว ด้วยการแสดงด้วยคำพูดและการปฏิบัติ อาทิ ให้ความเคารพซึ่งกันและกัน ดูแลเอาใจในยามเจ็บป่วย (๔) การปฏิบัติตามบทบาทและหน้าที่ที่เหมาะสมของสมาชิกในครอบครัว ด้วยการรับผิดชอบงานตามหน้าที่ของตน แบ่งเบาภาระซึ่งกันและกัน เป็นต้น (๕) การแก้ไขปัญหาและข้อขัดแย้งในครอบครัวด้วยการพูดคุยและรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน อาทิ ปัญหาทางเศรษฐกิจในครอบครัวและปัญหาความคิดเห็นไม่ตรงกัน เป็นต้น

(๒) ความสุขในครอบครัว จัดเป็นองค์ประกอบที่ชี้วัดให้เห็นถึงความสุขร่วมกันของสมาชิกในครอบครัวที่เกิดขึ้นจากการไม่ทะเลาะเบาะแว้งมีความรักความสามัคคีไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ

โดยขั้นตอนดังกล่าวมาทั้งหมดอยู่ภายใต้นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว พ. ศ. ๒๕๕๘ - ๒๕๖๔ ซึ่งใช้เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัวอย่างเป็นองค์รวมครอบคลุมทุกมิติที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว จำเป็นต้องคำนึงถึงหลักการดำเนินยุทธศาสตร์หลัก ๕ แนวทางด้วยกัน คือ (๑) ยุทธศาสตร์พัฒนาศักยภาพของครอบครัว (๒) ยุทธศาสตร์สร้างหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว (๓) ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการที่เอื้อต่อความเข้มแข็งของครอบครัว (๔) ยุทธศาสตร์ส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายทางสังคมเพื่อพัฒนาครอบครัว (๕) ยุทธศาสตร์พัฒนาระบบการสื่อสารสังคมเพื่อพัฒนาครอบครัวซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเปิดช่องทางให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ โดยมีเป้าหมายหลักคือ (๑) สมาชิกของครอบครัวมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีสุขภาวะดีขึ้น มีคุณธรรม จริยธรรม และสถาบันครอบครัวมีความเข้มแข็งมากขึ้น สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้บนฐานวิถีวัฒนธรรมไทย (๒) ครอบครัวมีหลักประกันความมั่นคงและสวัสดิการขั้นพื้นฐานทุกด้าน ทั้งด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา ด้านชีวิตการงาน/อาชีพ ด้านรายได้ ด้านที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ด้านชีวิตครอบครัวและชุมชน ด้านการคมนาคมและการสื่อสาร และด้านการมีส่วนร่วม และครอบครัวลักษณะเฉพาะได้รับการดูแลและสวัสดิการที่เหมาะสม (๓) กลไกและเครือข่ายการทำงานด้านครอบครัวทุกระดับสามารถเชื่อมโยงและบูรณาการนโยบายการพัฒนาสถาบันครอบครัวไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นรูปธรรม (๔) ครอบครัวสามารถรู้เท่าทันสื่อ และใช้สื่อเพื่อเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาครอบครัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓) เสนอรูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวไทยเชิงพุทธบูรณาการ มีดังนี้

๓.๑ การเสริมสร้างความมั่นคงภายในครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ

(๑) เลือกคู่ครองที่เหมาะสม

โดยเลือกคู่ที่มีคุณสมบัติและความต้องการที่ใกล้เคียงกันทั้งเรื่องกามรสและคุณธรรม อาทิ หลักสมชีวิตธรรม ๔ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตไปด้วยกันบนเส้นทางสายกลางโดยมีสัมมาทิฐิเป็นหัวกระบวนในการวิถีชีวิตประจำวัน เพราะในการดำเนินชีวิตนั้นนอกจากหลักธรรมดังกล่าวแล้วจะต้องวางบนพื้นฐานความเชื่อเดียวกันด้วย อาทิ ศรัทธา ๔ เชื่อว่า บาปบุญมีจริง โลกนี้โลกหน้ามีจริง มารดาบิดามีคุณจริง เป็นต้น จัดเป็นความเห็นที่มีปัญญาเข้าไปประกอบในการดำเนินชีวิตด้วยความเห็นที่ เพราะหลักความเชื่อนี้ทำให้บุคคลกลัวบาป ทำให้บุคคลรักบุญกุศลจึงเป็นผู้มีความสุขความเจริญในโลกนี้ แม้จะต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ก็เวียนว่ายไปในทางบุญทางกุศล ไม่มีความทุกข์ยากลำบากในนรก มีแต่การเสวยสุขที่เรียกว่า สุขคติ หรือสวรรค์เป็นเบื้องหน้าสืบไป อาทิ ครอบครัวนางวิสาขา นางอุตตรา เทตเกียรติชาติ เป็นต้น เพราะการเลือกคู่ครองเหมาะสมนั้นไม่เพียงแต่ทำให้ชีวิตคู่ราบรื่นมีความสุขเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวบ่งชี้ให้เห็นถึงความมั่นคงของครอบครัวทั้ง ๔ องค์ประกอบได้อีกด้วย ได้แก่ ความมีสัมพันธภาพภายในครอบครัว ความสุขของสมาชิกในครอบครัว ความมั่นคงของครอบครัวและความเสมอภาคในครอบครัว ซึ่งจะเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับครอบครัวอีกทั้งจะเป็นมรดกสืบทอดแห่งเมล็ดพันธุ์ให้กับลูกหลานต่อไปอย่างมีคุณภาพ

(๒) มีความหนักแน่นมั่นคง

คู่ชีวิตมีจิตใจหนักแน่นมั่นคงทั้งทางด้านร่างกายและด้านอารมณ์หรือสติปัญญาโดยใช้หลักพรวาธธรรม ๔ เป็นการเตรียมความพร้อมที่จะเดินทางร่วมกัน เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายของการ

สร้างครอบครัวให้มีประสิทธิภาพ โดยจะต้องมีความมุ่งมั่น เข้มแข็ง อดทน เข้าใจสภาพความจริงของชีวิต เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายของครอบครัวที่อบอุ่น ดังจะสังเกตตัวอย่างครอบครัวร่วมสมัยซึ่งไม่เคยได้รับรางวัล อาทิ ครอบครัวบุญอาชาโหน ครอบครัวคุณวันนะกุล เป็นต้น ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พบว่า ครอบครัวดังกล่าวเจอปัญหาและอุปสรรค หนักบ้าง เบาบ้าง ทั้งชีวิตของสามี ภรรยาและระบบการเงิน แต่เหตุผลสำคัญที่ทำให้ครอบครัวบรรลุเป้าหมายการเดินทางได้คือ ความเข้าใจ ความอดทน ความอดกลั้น และการให้อภัย ทำให้ครอบครัวกลับมาเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง เพราะชีวิตคู่อาจจะไม่ได้อยู่คู่กันตลอด บางครั้งต้องแยกกันอยู่คนละจังหวัดเป็นเดือนหรือเป็นปี ตามแต่เหตุปัจจัยในขณะนั้น แต่ทั้งคู่จะต้องมีความซื่อสัตย์ เชื่อใจ มั่นใจ ไว้วางใจซึ่งกันและกัน อดทนต่อการทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว อีกทั้งวงจรของชีวิตอาจจะหลุดออกนอกเส้นทางและเป้าหมาย หากมีหลักการดำเนินชีวิตที่ดี มีภูมิคุ้มกันที่ดีโดยใช้หลักฆราวาสธรรม ๔ ก็สามารถปรับประคับประคองกลับเข้าสู่เส้นทางที่ต้องการได้ดั้งเดิมแน่นอน อาทิ ครอบครัวบุญอาชาโหน ซึ่งเป็นครอบครัวอีกฝ่ายหนึ่งต้องนำหลักธรรมมาปรับใช้ชีวิตคู่ที่สูงมากทีเดียว สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ เห็นได้อย่างชัดเจน ทำให้ครอบครัวของครอบครัวประสบความสำเร็จมีชีวิตที่ดีและมีความสุข และการที่ตนเองได้กลับตัวเป็นคนดีมีความซื่อสัตย์กับครอบครัว ประกอบสัมมาชีพได้นั้นเพราะความอดทนและการให้อภัยของภรรยา และที่สำคัญทำให้องค์ประกอบของตัวชี้วัดความมั่นคงของครอบครัวแต่ละตัวนั้นสอดคล้องเชื่อมโยงกันได้อย่างดี

(๓) ศึกษาหลักการที่ดีให้กับครอบครัว

ศึกษาหลักการที่ดีด้วยการฟังธรรมเนื่องนิจ โดยเฉพาะวันธรรมสวนะ “วันพระ” ซึ่งมี ๒ อย่างคือ (๑) วันพระเล็ก ได้แก่ วันขึ้น วันแรม ๘ ค่ำ และ (๒) วันพระใหญ่ วันขึ้น วันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ เพราะการศึกษาธรรมฟังธรรมบ่อย ๆ นั้น จะช่วยเพิ่มพูนศรัทธาในพระรัตนตรัยและพระพุทธศาสนาและมีหลักการในการดำเนินชีวิต จัดเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับครอบครัวทั้งภูมิคุ้มกันภายในคือ สภาพจิตใจที่มีคุณธรรมจริยธรรม และภูมิคุ้มกันภายนอกคือ การเข้าใจหลักในการปฏิบัติตนเองอย่างถูกต้องตามหลักทศ ๖ โดยเฉพาะหลักการปฏิบัติระหว่างบิดามารดาและบุตรที่พึงปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้องเหมาะสม ดังกรณีตัวอย่างครอบครัวของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ที่ได้ใช้สติปัญญา รวมถึงความพยายามทุกวิถีทางที่จะให้บุตรของตนฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าให้ได้ โดยตนถือว่า นี่คือน้ำทิพย์ของบิดาที่พึงกระทำต่อบุตรนอกเหนือจากหน้าที่ทั่วไปของบิดามารดา ผลของการฟังธรรมนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงจิตใจของคนธรรมดาให้เป็นผู้ที่มีจิตใจประเสริฐ เข้าใจหลักอริยสัจ ๔ เข้าใจหลักการชีวิตที่จะต้องดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา จึงเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันภายในคือจิตใจอย่างได้ผลเพราะเมื่อมีภูมิคุ้มกันภายในจิตใจแล้วภูมิคุ้มกันภายนอกก็ตามมาด้วยกันเสมอ การฟังธรรมทุกวันพระหรือฟังธรรมตามกาลจึงเป็นตัวเสริมสร้างที่ดีที่มีประสิทธิภาพอีกตัวหนึ่งภายในครอบครัวให้มั่นคง

(๔) มีศีลเป็นพื้นฐานในการดูแลครอบครัว

ด้วยเหตุที่ศีลเป็นตัวเสริมสร้างให้กับครอบครัวที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงถาวร จึงช่วยเตือนสติของผู้ที่รักษาไม่ให้ก้าวละเมิดสิทธิส่วนบุคคลก่อให้เกิดการเคารพสิทธิของการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของมนุษย์ที่จะพัฒนาตนเองก้าวสู่ความเป็นผู้รู้จักเหตุรู้จักผล รู้ดีชั่ว รู้จักประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์ เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมของผู้ที่มีจิตใจ

สูง ดังนั้นศิลปะจึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการดูแลครอบครัว ดังเช่นกรณีครอบครัวนางอุตรา จึงเห็นได้ชัดจนถึงรากฐานอันมั่นคงของการรักษาศิล จนกระทั่งพัฒนาการเป็นหลังแห่งเมตตาธรรม เป็นเหตุให้ครอบครัวปราศจากความรุนแรง ศิลจึงเป็นตัวเสริมสร้างครอบครัวภายในไม่เพียงแต่แก้ปัญหา ดังกล่าวข้างต้นได้แล้ว แต่ยังเป็นเครื่องนำมาซึ่งโศกทรพณ์มากมาย ดังเช่นครอบครัวบุญอาชาไนยที่สามารถตั้งตัวมีหลักฐานมั่นคง มีครอบครัวที่อบอุ่นได้นั้น ไม่เพียงแต่ครอบครัวยึดมั่นในพระธรรมคำสอนเท่านั้น แต่เมื่อศึกษาประวัติแล้ว พบว่า ครอบครัวนี้ได้ถูกหวยถึงทั้ง ๖ ปิซ้อน ทุกงวด ตั้งแต่ได้เลิกเสพและค้ายาเสพติด หันหน้ามารักษาศิลปฏิบัติตั้งใจทำมาหากิน และยังสามารถเชื่อมโยงไปถึงตัวชี้วัดความมั่นคงชีวิตครอบครัวได้อีกหลายตัวที่บ่งชี้ให้เห็นว่า เป็นลักษณะครอบครัวที่มีความมั่นคงตามกระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวในสังคมไทยอีกด้วย อาทิ องค์ประกอบที่ ๑ สัมพันธภาพในครอบครัวไทย ได้แก่ ตัวชี้วัดที่ ๑ การใช้เวลาในการทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว ส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมบุญทางศาสนาโดยให้ลูกชายบวชเป็นสามเณรทุกปีช่วงภาคฤดูร้อน ตัวชี้วัดที่ ๒ พุดคุยปรึกษาหารือและตัดสินใจในเรื่องสำคัญของสมาชิกในครอบครัว หรือตัวชี้วัดขององค์ประกอบอื่น ๆ ก็เฉกเช่นเดียวกัน ทั้งหมดนี้เป็นตัวบ่งชี้ได้อย่างสมบูรณ์ทีเดียวว่า ครอบครัวศิลป ๕ เป็นครอบครัวที่เสริมสร้างให้สมาชิกทุกคนได้รับความสุข ความมั่นคง ความเสมอภาค และความสัมพันธ์ภาพที่ดีภายในครอบครัวได้เป็นอย่างดี

(๕) ให้ความเคารพและเลื่อมใสศรัทธา

การให้ความเคารพกราบไหว้และเลื่อมใสศรัทธาเป็นตัเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัว เพราะไม่เพียงแต่ได้ทดแทนบุญคุณต่อท่านทั้งสองเท่านั้น แต่ยังนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต และยังจัดเป็นมงคลชีวิตของลูก นำมาซึ่งความเป็นสิริมงคลทำให้ชีวิตตนเองรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม เพราะได้ปฏิบัติต่อสิ่งที่ตั้งถามในชีวิต ด้วยความรู้สำนึกในพระคุณและด้วยการตอบแทนท่านทั้งสองปัจจัย ๔ เพราะท่านอยู่ในฐานะ (๑) เป็นพรหมของบุตร (๒) เป็นบูรพาจารย์ (๓) เป็นบูรพเทพของบุตร และ(๔) เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร ด้วยเหตุที่บิดามารดา มีพระคุณต่อบุตรมากจนเปรียบหาประมาณมิได้ดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ทำให้บุตรที่ละเลยหรือทอดทิ้งปราศจากการดูแลเอาใจใส่บิดามารดา ต้องประสบความวิบัติในชีวิตส่วนตัวและชีวิตหน้าที่การงาน ตรงกันข้ามหากบุตรได้ดูแลบิดามารดา อุปถัมภ์บำรุงเลี้ยงท่านอย่างดีด้วยความไม่รังเกียจจะได้รับความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตส่วนตัว และชีวิตและความก้าวหน้าในชีวิตการทำงานประสบความสุขความเจริญ เพราะการให้ความเคารพและเลื่อมใสศรัทธาท่านนั้น โดยเฉพาะปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ดังกรณีครอบครัวสีหมอกเห็นได้ชัดเจนว่า ผลของการดูแล เลี้ยงดูบิดามารดา ทำให้ได้สามีดีและได้บุตรที่มีความเคารพเชื่อฟัง ช่วยเหลือกิจกรรมภายในครอบครัว ทำให้ครอบครัวเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์และมีความสุข ดังนั้น การแสดงความเคารพและเลื่อมใสศรัทธาหรือผู้สูงวัยให้ได้รับความสุขนั้นเป็นตัวเสริมสร้างที่พิเศษที่สุดของครอบครัว ที่ทำให้ครอบครัวประสบความสำเร็จของการครองเรือนได้รับความสุขความเจริญในชีวิต อีกทั้งยังสอดคล้องกับองค์ประกอบของตัวชี้วัดของความมั่นคงของครอบครัวได้ทุกองค์ประกอบเลยทีเดียวที่เป็นตัวบ่งชี้ถึงความมั่นคงของครอบครัวไทยในปัจจุบัน อาทิ ความสัมพันธ์ภาพในครอบครัวที่ดี มีความสุข มีความมั่นคงและความเสมอภาคระหว่างหญิงชายโดยไม่ต้องไปเรียกร้องสิทธิความเสมอภาคจากสังคม เพราะเป็นครอบครัวที่ดำเนินชีวิตโดยศีลโดยธรรมทั้งครอบครัว ทำให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความห่วงใย การได้ทำกิจกรรม

ร่วมกัน ไปทำบุญด้วยกัน ทำงานบ้านร่วมกัน มีปัญหาที่ปรึกษาปรับทุกข์ ดังกล่าวน่าเป็นต้นนี้ แสดงถึงความเป็นรูปแบบของครอบครัวของคนดีที่เสริมสร้างชีวิตภายในครอบครัวด้วยการให้ความเคารพ ดูแลเอาใจใส่เลี้ยงดูบิดามารดา ด้วยความกตัญญูรู้คุณ ดังพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า สัตบุรุษผู้มีปัญญายู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ทั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เมื่อระลึกถึงอุปการคุณ ที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน ย่อมบูชามารดาบิดาโดยชอบธรรม

๓.๒ รูปแบบชุมชนและสังคม

ผู้นำชุมชน ในที่นี้ คือ กำนันและผู้ใหญ่บ้านและที่ปรึกษาผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดกับครอบครัวแต่ละครอบครัวและชุมชนมากที่สุด โดยเกณฑ์การเลือกตั้งผู้นำชุมชนนี้จะต้องให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐเพราะต้องประสานงานกับหน่วยงานของรัฐตามนโยบายเกี่ยวกับการทำงานของชุมชน

๑) เลือกผู้นำชุมชนหรือสังคม

(๑) ผู้นำชุมชนต้องมาจากครอบครัวที่ผ่านเกณฑ์การพิจารณาจากหน่วยงานให้เป็นครอบครัวดีเด่นหรือครอบครัวตัวอย่างในแต่ละปีที่ผ่านมา นอกเหนือจากคุณสมบัติด้านอื่น ๆ ที่ทางรัฐกำหนดขึ้น โดยทำงานให้ประสานกับหน่วยงานของรัฐเกี่ยวกับนโยบายส่งเสริมสถาบันครอบครัวไปด้วยกัน

(๒) แต่งตั้งที่ปรึกษาผู้นำชุมชน โดยคัดเลือกจากผู้สูงวัยที่ได้รับรางวัลในแต่ละปี เพราะผู้สูงวัยนั้นนอกจากจะมีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จแล้ว ยังเป็นคลังความรู้มากมายในการแก้ปัญหาชีวิตทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ซึ่งสามารถให้คำแนะนำครอบครัวที่มีปัญหาได้เป็นอย่างดี โดยที่ปรึกษาผู้นำชุมชนนี้รัฐจะต้องให้การคุ้มครองเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่นี้โดยตรงทั้งค่าใช้จ่ายการเดินทางและค่าอาหารในแต่ละเดือน และเมื่อได้ครบตามคุณสมบัติดังกล่าวมาแล้วนี้ ขั้นตอนสุดท้ายในรอบปีทั้งผู้นำชุมชนและที่ปรึกษาผู้นำชุมชนจะต้องรายงานและประเมินผลครอบครัวแต่ละครอบครัวต่อหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านนี้โดยตรง เกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละปัญหาในชุมชนของตนเองว่า ในรอบปีเกิดปัญหาเกี่ยวกับครอบครัวอะไรบ้าง ก็ครอบครัว และครอบครัวดังกล่าวได้คลี่คลายปัญหาไปได้ในทิศทางใดบ้าง ดีขึ้นมากน้อยเพียงใด

๒) เคารพกติกาชุมชนหรือสังคม

ด้วยการกำหนดเงื่อนไขข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์ที่คนในชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้นเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพื่อให้เป็นไปถูกต้องตามกฎหมายและจารีตประเพณี อาทิ (๑) มีความเคารพและปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง (๒) ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามมีความกตัญญูรู้คุณของบิดามารดาและมีสัมมาคารวะต่อผู้สูงวัยหรือผู้อาวุโสกว่าตน (๓) การมีส่วนร่วมและรับผิดชอบในกิจกรรมของชุมชนหรือสังคม เพื่อให้สังคมเกิดความเข้มแข็งเพราะการทำกิจกรรมร่วมกันนั้นก่อให้เกิดความสามัคคีปรองดอง ความรักใคร่ ผูกพันเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เมื่ออีกครอบครัวหนึ่งประสบกับปัญหาภายในครอบครัว ด้วยการรับข้อมูล โดยให้ตัวแทนของสมาชิกในครอบครัวจะต้องมีส่วนร่วมในการรับรู้สิ่งที่เป็นข้อเท็จจริง เพื่อใช้เป็นหลักการในการคาดคะเนปัญหานั้น ๆ หาความจริงต่อไปโดยการรับข้อมูลจากการติดต่อสื่อสาร ร่วมแสดงความคิดเห็น เป็นข้อวินิจฉัยหรือความเชื่อที่แสดงออกตามที่เห็นหรือรู้ซึ่งสมาชิกในครอบครัวสามารถมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นได้

ปรึกษาหารือร่วมกันในการขอความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ หรือข้ออภิปราย หลังจากจึงทำการวางแผนร่วมกัน เป็นการกำหนดขั้นตอนเพื่อดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จ สมาชิกในครอบครัวสามารถมีส่วนร่วมและรับผิดชอบร่วมกันในการวางแผนโครงการ สุดท้ายร่วมปฏิบัติเพื่อให้การดำเนินการตามแผนที่กำหนดไว้ โดยทุกคนจะต้องร่วมมือกันปฏิบัติให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้

๓.๓ รูปแบบนโยบายของรัฐ

สำหรับในที่นี้เสนอรูปแบบเสริมสร้างด้านนโยบายของรัฐบาล ๒ ลักษณะ คือ (๑) มีมาตรการทางกฎหมายกรณีบุตรหลานทอดทิ้งบิดามารดา (๒) มีมาตรการทางกฎหมายฟังธรรมทุกวันพระ ดังนี้

(๑) มีมาตรการทางกฎหมายกรณีบุตรหลานทอดทิ้งบิดามารดาหรือผู้สูงวัย

เนื่องจากกฎหมายครอบครัวเกี่ยวกับบิดามารดาและบุตรในปัจจุบันให้สิทธิและหน้าที่ของบิดามารดาและบุตร โดยเฉพาะ “สิทธิและหน้าที่ของบุตรที่มีต่อบิดามารดา มี สิทธิในการใช้ชื่อสกุล สิทธิได้รับการอุปการะเลี้ยงดูและให้การศึกษาจากบิดามารดา และในทำนองเดียวกันบุตรมีหน้าที่ในการอุปการะเลี้ยงดูบิดามารดา” แต่ปัจจุบันจะเห็นได้ว่า “ผู้สูงวัย” ต้องใช้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยว หาเลี้ยงตนเองในวัยชราโดยปราศจากการเลี้ยงดูจากบุตรหลาน สำหรับมาตรการของรัฐด้านนี้ควรที่จะมีบทลงโทษบุตรหลานที่ทอดทิ้งบุพพการีของตนเอง ไม่ดูแลท่านในวัยชรา เพราะในสังคมไทยปัจจุบันนี้ แนวโน้มในสังคมน่าเป็นห่วง สังคมถือว่าบิดามารดาต้องรับผิดชอบต่อการเลี้ยงดูบุตร ถึงแม้ว่าสังคมจะสั่งสอนให้บุตรเลี้ยงดูบิดามารดาในยามชรา แต่สังคมมิได้วางกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างแน่นหนา แม้แต่กฎหมายเกี่ยวกับครอบครัวก็มีลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ กฎหมายบังคับให้บิดามารดาเลี้ยงดูบุตร แต่ไม่ได้บังคับให้บุตรเลี้ยงดูบิดามารดา ผลจึงปรากฏว่าคนชราในสังคมสมัยใหม่มักถูกทอดทิ้งให้เลี้ยงดูตนเอง ถึงแม้ว่าคนชราบางคนจะมีฐานะทางเศรษฐกิจพอที่จะไม่ต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่น แต่เขาก็ถูกทอดทิ้งให้มีความว้าเหวอยู่ตามลำพัง นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญของสังคมปัจจุบัน ดังนั้น การออกกฎหมายบังคับให้ถือเป็นหน้าที่โดยตรงของบุตรหลานจะเป็นตัวเสริมสร้างให้ครอบครัวมีความมั่นคงได้และยังช่วยให้บุตรหลานเกิดจิตสำนึกร่วมต่อครอบครัวดั้งเดิมของตนเองที่เลี้ยงดูมา ถึงแม้ว่าเป็นการยากที่จะกำหนดว่าบุตรมีส่วนสงเคราะห์บิดามารดาอย่างไร ฐานะของบุตรแต่ละคนคงจะแตกต่างกันไปตามส่วน การที่จะวางกฎหมายให้ปฏิบัติได้คงจะมีความลำบากอยู่ไม่น้อย อีกอย่างหนึ่ง บุตรแต่ละคนย่อมมีความรับผิดชอบในการสร้างฐานะและความมั่นคงให้แก่ครอบครัวของเขา การบังคับให้เขามีความรับผิดชอบต่อครอบครัวดั้งเดิม ถึงแม้จะเป็นหลักการที่ดีในแง่ศีลธรรม แต่คงนำมาปฏิบัติในสภาพที่เป็นจริงได้ยากมาก แต่ถึงแม้ว่า ดูเหมือนจะยากแต่ไม่ยากหากรัฐและครอบครัวแต่ละครอบครัวร่วมมือกัน โดยรัฐออกมาตรการให้ชัดเจนถึงบทลงโทษและผลที่จะได้รับต่อตนเอง ครอบครัวและสังคมประเทศชาติตามมาเพราะหากสถิติผู้สูงวัยถูกทอดทิ้งในปริมาณค่อนข้างสูง จึงเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเสื่อมทางศีลธรรม จริยธรรมของมนุษย์อย่างชัดเจนเพราะครอบครัวตนเองที่สร้างขึ้นใหม่เลี้ยงดูได้แต่ครอบครัวดั้งเดิมซึ่งเลี้ยงตนเองมากลับเลี้ยงดูไม่ได้

(๒) มีมาตรการทางกฎหมายส่งเสริมให้ประชาชนเรียนรู้และปฏิบัติธรรมทุกวันพระ

มีมาตรการทางกฎหมายชัดเจนให้ทุกครอบครัวฟังธรรมทุกวันพระ ซึ่งมาตรการกฎหมายนี้นอกจากสามารถเชื่อมโยงไปถึงกระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวไทยเกี่ยวกับ

“กระบวนการสร้างการเรียนรู้” โดยเฉพาะ “กิจกรรมพาลูกจูงหลานเข้าวัด”แล้ว ยังสามารถเชื่อมโยงไปถึงการวางแผนระยะยาวสำหรับผู้สูงอายุแห่งชาติ (พ. ศ. ๒๕๒๕-๒๕๔๔) ซึ่งได้บรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๗ และคาดว่าจะมีการต่อเนื่องของแผนในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๘ (พ. ศ ๒๕๔๐- ๒๕๔๔) และยังได้บรรจุอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐ หมวด ๓ มาตรา ๕๔ ไว้ว่า “บุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์และไม่มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพมีสิทธิได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ” เพราะมาตรานี้ระบุเพียงให้การอนุเคราะห์ผู้สูงวัยโดยได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ซึ่งรัฐมิได้กำหนดว่า ผู้สูงวัยควรจะทำหน้าที่อย่างไรบ้างให้กับครอบครัวและสังคมประเทศชาติ เพื่อให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึภาคภูมิใจที่ได้มีบทบาทช่วยเหลือสังคมและประเทศไทย รัฐควรมี “มาตรการทางกฎหมายให้ชาวพุทธพึงธรรมทุกวันพระ” โดยให้ “ผู้สูงวัย คือ พ่อแม่ปู่ย่าตายายเป็นผู้นำของครอบครัว”แต่ละครอบครัวเข้าวัดฟังธรรมทุกวันพระ ทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันในวัด โดยให้ถือเป็นหน้าที่ของชาวพุทธที่จะต้องปฏิบัติ ไม่ใช่เป็นชาวพุทธแต่เพียงในทะเบียนบ้านเท่านั้น โดยให้สมาชิกในครอบครัวอย่างน้อย ๑ คนให้เป็นตัวแทนในแต่ละครอบครัวเพื่อฟังธรรมที่จะต้องผลัดเปลี่ยนกันไปฟังธรรมโดยมีผู้สูงอายุเป็นผู้นำ เพราะการฟังธรรมนั้นจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัวและยังช่วยเสริมข้อกระบวนการสร้างการเรียนรู้ด้วยการเข้าวัดทุกวันธรรมสวนะ และวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งเป็นวันที่ทางราชการและหน่วยงานต่าง ๆ อนุญาตให้หยุดงานเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทุกคน เข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะวันสำคัญทางศาสนานี้สมาชิกส่วนใหญ่อยู่พร้อมหน้าจำเป็นอย่างยิ่งต้องเข้าวัดโดยให้ถือคติว่า “การรักษาสืบทอดประเพณีและขนบธรรมเนียมไทย รวมไปถึงการปฏิบัติตนให้ถูกต้องในฐานะชาวพุทธนั้น ไม่เพียงแต่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตครอบครัวให้มีความมั่นคงเท่านั้น แต่ยังเป็นการรักษาชาติบ้านเมืองของตนเองให้มั่นคง” อีกด้วย ดังนั้น มาตรการทางกฎหมายดังกล่าวนี้ไม่เพียงแต่เป็นตัวเสริมสร้างนโยบายของรัฐเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวเสริมสร้างรูปแบบภายในครอบครัวให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้นยิ่งขึ้น โดยให้เป็นมาตรการทางกฎหมายออกบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักรสำหรับชาวพุทธทุกครอบครัว ไม่ปล่อยปละละเลยดังเช่นสังคมไทยปัจจุบันนี้ที่ต่างก็ถือคติว่า “แล้วแต่ศรัทธาของแต่ละคน” เพราะการได้เข้าวัดฟังธรรมอยู่เนื่อง ๆ นอกจากเกิดศรัทธาแล้วยังทำให้เข้าใจในธรรมนั้น ๆ และที่สำคัญหากใครละเลยหน้าที่ของชาวพุทธจะต้องมีบทลงโทษและเรียกผู้นำครอบครัวของแต่ละครอบครัวมาปรับทัศนคติ ชี้แจงให้เห็นความสำคัญของพุทธศาสนาที่แต่ละครอบครัวจะต้องปฏิบัติ นั้นว่าสำคัญต่อครอบครัวและความเป็นชาติบ้านเมืองอย่างไร

โดยนโยบายดังกล่าวมานี้ ถือเป็นแนวนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะหมวด ๕ มาตรา ๘๐ ว่า รัฐต้องคุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชน ส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงชาย เสริมสร้างและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวและความเข้มแข็งของชุมชน รัฐต้องสงเคราะห์คนชรา ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพ และผู้ด้อยโอกาสให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้ ด้วยเหตุนี้ หากรัฐมีมาตรการทางกฎหมายให้ชาวพุทธฟังธรรมทุกวันและวันสำคัญทางศาสนาโดยมีผู้สูงวัยเป็นผู้นำ จะทำให้บุตรหลานพยายามที่จะให้บิดามารดาของตนเองมีส่วนร่วมด้วย นอกเหนือจากเลี้ยงดูบุตรหลานของตนเอง หรือแม้ไม่มีหลานฯ มีแต่บุตร ก็มีผลบังคับใช้ทำนองเดียวกันในแต่ละครอบครัวอย่างน้อย ๑ ท่าน ต้องเข้าวัดฟังธรรมทุกวันพระ โดยจูงลูกหรือหลานเข้าวัดฟังธรรมทำกิจกรรมร่วมกันทุกวันพระ ด้วยเหตุนี้เมื่อสมาชิกในครอบครัวให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุ ทำให้เกิด

สัมพันธ์ภายในครอบครัว ก่อเกิดความรักความผูกพัน ความนับถือ ความร่วมมือ ความสามัคคี ประดองภายในครอบครัว ทั้งนี้เพราะได้ใช้เวลาทำกิจกรรมร่วมกันภายในครอบครัวอย่างสม่ำเสมอ อาทิ ทำงานบ้าน ทำความสะอาดหรือทำกับข้าว เพราะการไปวัดฟังธรรมแต่ละครั้งอาจจะต้องนำอาหารไปทำบุญร่วมด้วย นอกเหนือจากการฟังธรรม อีกทั้งทำให้มีโอกาสได้พูดคุย ปรึกษาหารือในระหว่างทำกิจกรรม ร่วมกันซึ่งโอกาสนี้ก็อาจจะอบรมสั่งสอนบุตรหลานไปด้วย ทั้งหมดล้วนแสดงออกถึงความรัก ความหวัง ความปรารถนาดี ต่อบุตรหลานของตนเอง

(๓) มีมาตรการทางกฎหมายส่งเสริมให้วันพระและวันอาทิตย์เป็นวันหยุดราชการ

รัฐกำหนดให้วันพระและวันอาทิตย์เป็นวันหยุดราชการของไทย โดยวิธีเปลี่ยนแปลงจากของเดิมซึ่งเป็นวันหยุดราชการของไทยคือ “วันเสาร์และอาทิตย์” ทุกสัปดาห์หรือทุกเดือนของแต่ละปี เป็น “วันพระและวันอาทิตย์” เพื่อให้ระบบการทำงานราชการกับการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา สอดคล้องไปด้วยกันได้อย่างลงตัว ทำให้สะดวกต่อการปฏิบัติกิจกรรมของศาสนาที่ตนเองนับถือ โดยไม่ขัดแย้งกับเวลาการปฏิบัติหน้าที่ของราชการโดยทั่วไป มาตรการเสริมสร้างนโยบายของรัฐตัวนี้ นอกจากทำให้นโยบายของรัฐมีความเป็นรูปธรรมแล้ว ยังมีผลเชื่อมโยงไปถึงเสริมสร้างรากฐานของสังคม และครอบครัวให้มั่นคง โดยลำดับ ดังนี้

๑) ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้มีเวลาร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนา อันเป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีให้กับครอบครัว ที่ทำให้ความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

๒) เป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างความสุขของครอบครัวอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ได้ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างพร้อมกัน เพราะทำบุญร่วมกัน

๓) นำมาซึ่งความมั่นคงของครอบครัว เพราะความมีสัมพันธ์ภาพที่เหนียวแน่นนั้นทำให้รู้สึกผูกพันรักใคร่ ห่วงหากันอยู่เสมอ และผลของการฟังธรรมอยู่เสมอเช่นนั้นหากเข้าใจอย่างแท้จริงแล้ว ทำให้เข้าใจหลักคิดคุณธรรมจริยธรรมต่อครอบครัว สังคมและประเทศไทย นำมาซึ่งความอยู่ดีมีสุขดำเนินชีวิตบนเส้นทางเศรษฐกิจพอเพียง เพราะได้เรียนรู้เข้าใจถึงหลักการเปลี่ยนแปลงของชีวิตอย่างถูกต้องตามหลักคำสอนทางศาสนา เมื่อเข้าใจนำไปปฏิบัติแล้วไม่เพียงตนเองเป็นที่พึ่งพาให้กับตนเองได้เท่านั้น แต่ยังเป็นທີ່พึ่งพาให้กับสังคมหรือชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ได้อีกด้วย

๔) เมื่อเข้าใจการดำเนินชีวิตแล้ว ก็จะทำให้เข้าใจถึงหลักความเสมอภาคในครอบครัวว่า ความเสมอภาคที่แท้จริงแล้วคือการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้เหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพทางสังคม ทั้งสถานภาพบทบาทที่สังคมเป็นผู้กำหนด หรือสถานภาพบทบาททางสังคมที่ครอบครัวเป็นผู้กำหนด เพราะสังคมต่างก็คาดหวังต่อบุคคลในการปฏิบัติตนเองให้เหมาะสมตามสถานภาพและบทบาทดังกล่าวนั้น หากรัฐได้มีนโยบายกำหนดให้วันพระ ขึ้น/แรม ๘ ค่ำ และ ขึ้น/แรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ และวันอาทิตย์เป็นวันหยุดราชการนั้น ไม่เพียงแต่เสริมสร้างนโยบายรัฐในห้วงดังกล่าวข้างต้นเท่านั้น แต่ยังสามารถสนับสนุนองค์ประกอบของตัวชี้วัดความมั่นคงของครอบครัว และกระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวไทยทั้ง ๕ ขั้นตอน (๑) การเปลี่ยนความคิด (๒) สร้างการเรียนรู้ (๓) พัฒนากลไกการทำงานด้านครอบครัวภายในชุมชน (๔) สร้างการมีส่วนร่วม และ (๕) ส่งเสริมการเข้าถึงสิทธิสตรี โดยเฉพาะกระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวทั้ง ๕ ขั้นตอน เห็นได้ชัดเจนว่า มุ่งเน้นไปเสริมสร้างทางด้านชุมชนหรือสังคมและนโยบายของรัฐแต่ยังมีช่องว่างในการเข้าถึงการเสริมสร้างความมั่นคงภายในครอบครัวให้มีความเป็นรูปธรรม ดังนั้น หากรัฐมีนโยบาย

เสริมสร้างทางกฎหมายด้วยการกำหนดให้วันพระและวันอาทิตย์เป็นวันหยุดราชการ จึงจัดได้ว่าเป็นตัวเสริมสร้างที่ทำให้กระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของรัฐในปัจจุบันนี้ มีความเป็นไปได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ผลจากการวิจัยเรื่องนี้ ทำให้ทราบถึงรูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงครอบครัวในพระพุทธศาสนา สังคมไทยในอดีตและปัจจุบันว่า หลักการเสริมสร้างความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา และกระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงในสังคมไทยปัจจุบันนั้น มีการเสริมสร้างและการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านบริบทหรือสภาพทางสังคมการบริหารปกครองบ้านเมืองเป็นอย่างไร โดยในอดีตนั้นพบว่า พระมหากษัตริย์ วัดชุมชนหรือสังคมและประชาชน (ครอบครัว) มีการทำงานที่ประสานกันเป็นระบบเป็น ๓ เสา แต่ปัจจุบันรัฐบาล สถาบันสงฆ์ ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ไม่ประสานกัน บทบาทของพระสงฆ์ต่อชุมชนน้อยลงแต่ผู้ที่เข้ามามีบทบาทแทน คือ หน่วยงานของรัฐ อาทิ ศูนย์พัฒนาครอบครัวและชุมชน เป็นต้น โดยมีหน้าที่ (๑) จัดทำแผนปฏิบัติการในลักษณะบูรณาการ เพื่อการพัฒนาป้องกันแก้ไขปัญหาครอบครัวกับกลุ่มเป้าหมาย ๓ กลุ่ม (๒) ร่วมประชุมคณะทำงานศูนย์พัฒนาครอบครัวในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ (๓) ส่งเสริมการเรียนรู้และจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับปัญหาความต้องการของครอบครัวในชุมชน (๔) สำรวจและจัดทำข้อมูลเกี่ยวกับครอบครัว (๕) ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายครอบครัวในชุมชน (๖) จัดตั้งกองทุนเพื่อพัฒนาสถาบันครอบครัว (๗) จัดบริการให้คำปรึกษาแนะนำในการแก้ไขปัญหาครอบครัว (๘) จัดหางบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานพัฒนาสถาบันครอบครัว (๙) ประสานงานกับหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และกลุ่มองค์กรต่าง ๆ (๑๐) เผยแพร่ประชาสัมพันธ์งานศูนย์พัฒนาครอบครัวในชุมชน แต่ถึงกระนั้น ปัญหาครอบครัว อาทิ ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวและปัญหาการทอดทิ้งผู้สูงอายุ ก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่เรื่อยๆ ในสังคมไทย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการวิเคราะห์ “รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวไทยเชิงพุทธบูรณาการ” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในแง่นโยบายการนำไปใช้

ผู้นำประเทศ องค์กร สถานการศึกษาโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องการปลูกฝังศีลธรรมเด็กและเยาวชนให้กับสังคม ควรมีความตระหนักร่วมกันและให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัว ดังนี้

(๑) มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งน่าจะมีสาขา “ความมั่นคงของครอบครัว” โดยให้อยู่ใน (ร่าง) หรือนโยบายของมหาวิทยาลัยสงฆ์ด้วย เพราะมหาวิทยาลัยดังกล่าวมานี้มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังศีลธรรมซึ่งถือว่าเป็นเจ้าของสวนเลยทีเดียว แต่เมื่อพิจารณาอย่างพิเคราะห์มหาวิทยาลัยดังกล่าวกลับไม่มี “สาขาความมั่นคงของครอบครัว” อยู่ในสาขาวิชาของแต่ละสาขาและแต่ละคณะของมหาวิทยาลัย นอกจากนี้น่าจะมี “วิชาความมั่นคงของครอบครัว” ในอยู่รายวิชาบังคับของแต่ละ

สาขาด้วยที่ไม่ได้เลือกเป็นวิชาเอก ในระดับปริญญาตรี และสาขา “ความมั่นคงของครอบครัว” ในระดับมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิตไว้ในหลักสูตรด้วย

(๒) ให้การยกย่องบุคคลที่เข้ามาบวชเป็นบรรพชิตทั้งฝ่ายภิกษุและแม่ชี ซึ่งได้ลาสิกขาไปครองเรือน และได้นำหลักธรรมที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาปฏิบัติไปเป็นประโยชน์ต่อครอบครัวทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่น มั่นคง ให้ปรากฏเป็นตัวอย่างเหมือนการมอบกิตติมศักดิ์กับบุคคลผู้ทำคุณประโยชน์ให้กับสังคม เพื่อเป็นครอบครัวตัวอย่างให้กับสังคมโดยออกสื่อครอบครัวผู้ผ่านการบวชเรียนจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษา รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวไทยเชิงพุทธบูรณาการซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า งานวิจัยนี้สามารถศึกษาต่อยอดประเด็นนี้เพิ่มเติมได้ดังนี้

(๑) ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์และปัจจัยคัดสรรความมั่นคงในชีวิตของผู้สูงอายุเชิงพุทธบูรณาการ

(๒) ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาและพัฒนาารูปแบบหลักประกันความมั่นคงของครอบครัวไทยเชิงพุทธบูรณาการ